

О.С.Сангилбаев¹, Ж.Б.Тогайбекова¹

¹«Туран» университеті, Алматы қаласы, Қазақстан

КӨПЭТНОСТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫНЫҢ ДАМУЫН ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Көпэтностық қоғамдағы толерантты қатынастардың болуы табиғи, мәжбүрлемейтін ынтымақтастыққа, әртүрлі мәдениеттегі адамдардың жақындасуына әкеледі. Көпэтностық қоғамдағы толеранттылықты дамытуға әр түрлі тұлғааралық қақтығыстардың алдын алудың, бейбітшілік пен келісімге қол жеткізудің негізгі шарттарының бірі ретінде үлкен үміт артылады. Сондықтан, қазіргі жағдайда, әр түрлі әлеуметтік, жас, тендерлік және басқа топтардың жас ұрпақтарының толеранттылығының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін зерттеу нәтижелері сәйкестікті қалыптастырудың психологиялық және педагогикалық бағдарламаларын сәтті дамытудың және жүзеге асырудың кепілі болып табылады.

Мақаланың зерттеу нысаны Алматы қаласындағы жоғары оқу орындарының ер және әйел студенттері болып табылады.

Автордың зертеу барысында қойылған мақсаты – көп этникалық қоғамдағы студенттердің толеранттылығын дамыту ерекшеліктерін зерттеу.

Мақаладағы эмпирикалық зерттеуге көп этникалық қоғамдағы студенттердің толеранттылығының даму ерекшеліктерін зерттеу және сипаттау үшін эмпирикалық зерттеу бағдарламасын әзірлеу жатады.

Зерттеу барысында жұмыстың нәтижелері мен тұжырымдарының сенімділігі және эмпирикалық зерттеу ережелерін сақтаумен дәйекті түрде қолданумен қамтамасыз етілді. Сонымен қатар, басқа зерттеушілердің нәтижелерімен салыстыру және статистикалық маңызды заңдылықтарды анықтауға жеткілікті іріктеу мөлшерін, математикалық статистика мен компьютерлік деректерді өңдеу аппараттары қолданылған.

Түйінді сөздер: толеранттылық, көпэтностық қоғам, этникалық сәйкестік, толеранттылық индексі.

О.С.Сангилбаев¹, Ж.Б.Тогайбекова¹

¹Университет «Туран», Алматы, Қазақстан

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПОЛИЭТНИЧНОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Существование толерантных отношений в полиэтничном обществе ведет к естественному, ненасильственному сотрудничеству, сближению людей из разных культур. Большие надежды возлагаются на развитие толерантности в полиэтничном обществе как на одно из главных условий предотвращения различных межличностных конфликтов, мира и согласия. Таким образом, в сложившейся ситуации результаты исследования социально-психологических особенностей толерантности подрастающего поколения разных социальных, возрастных, нежных и иных групп являются залогом успешной разработки и реализации психолого-педагогических программ конформности.

Объектом исследования статьи являются студенты мужского и женского пола вузов г. Алматы.

Целью исследования автора является изучение особенностей развития студенческой толерантности в полиэтничном обществе.

Эмпирическое исследование в статье включает разработку эмпирической исследовательской программы для изучения и описания особенностей развития студенческой толерантности в полиэтничном обществе.

В ходе исследования была обеспечена достоверность результатов и выводов исследования и последовательное применение правил эмпирического исследования. Кроме того, было использовано достаточное количество образцов, математической статистики и устройств компьютерной обработки данных для сравнения с результатами других исследователей и выявления статистически значимых закономерностей.

Ключевые слова: толерантность, полиэтничное общество, этническая идентичность, индекс толерантности.

O. S. Sangilbaev¹ Zh.Togaybekova¹

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

AN EMPIRICAL STUDY OF THE DEVELOPMENT OF STUDENT TOLERANCE IN A MULTIETHNIC SOCIETY

Resume

The existence of tolerant relations in a multi-ethnic society leads to natural, non-coercive cooperation, the rapprochement of people from different cultures. Great hopes are placed on the development of tolerance in a multi-ethnic society as one of the main conditions for the prevention of various interpersonal conflicts, peace and harmony. Therefore, in the current situation, the results of the study of socio-psychological features of tolerance of the younger generation of different social, age, tender and other groups are a guarantee of successful development and implementation of psychological and pedagogical programs of conformity formation.

The object of study of the article are male and female students of universities in Almaty.

The aim of the author's research is to study the features of the development of student tolerance in a multi-ethnic society.

The empirical research in the article includes the development of an empirical research program to study and describe the features of the development of student tolerance in a multi-ethnic society.

The reliability of the results and conclusions of the study and consistent application of the rules of empirical research were ensured during the study. In addition, a sufficient number of samples, mathematical statistics and computer data processing devices were used to compare with the results of other researchers and to identify statistically significant patterns.

Keywords: tolerance, multiethnic society, ethnic identity, tolerance index.

Кіріспе. Зерттеушілердің толеранттылық мәселесіне мұқият назар аударуы ғылымды ізгілендірудің айқын көрсетілген үрдісімен, өсіп келе жатқан адамның тұлғалық даму мәселелеріне қызығушылығының артуымен, қазіргі өскелең ұрпақтың азаматтық белсенділігі мен жауапкершілігін, құқықтық өзіндік санасын, руханилығы мен мәдениетін, бастамашылдығын, дербестігін, толеранттылығын қалыптастырудан тұратын тәрбиенің маңызды міндетін бөліп көрсетуімен түсіндіріледі.

Өзге көзқарасты қабылдау қабілеті тұрақты әлеуметтік және адамгершілік сенімдері бар, жаңа ақпаратты игеруге және өңдеуге қабілетті, әлеуметтік бейімделуге және әлеуметтік шығармашылыққа қабілетті адамның өлшемшарттарының біріне айналады.

Осыған ескере отырып, толеранттылықты қалыптастыру қазіргі қоғамның сәтті дамуының шарты ретінде де, білім беру жүйесіне әлеуметтік тапсырыс ретінде де әрекет етеді[1].

Адам болмысының психологиясы шеңберінде толеранттылықты айырмашылықтарды түсінудің нұсқамасы ретінде қарастыруға болады, мұнда айырмашылық диалог шарты, диалогтағы мағыналық ұстаным ретінде қарастырылады. Толеранттылық дегеніміз – өзін Басқалар арқылы түсіну нұсқамасы. Толеранттық нұсқаманың құндылығы «өзінен басым түсу», айырмашылықтар үшін емес, жеке мағынаны кеңейту және тереңдету үшін айырмашылықтар жасау мүмкіндігінде жатыр»[2].

Толеранттылық – бұл әлемді және өзін-өзі тану үдерісінде қол жеткізілетін диалог жасауға қабілеттілік.

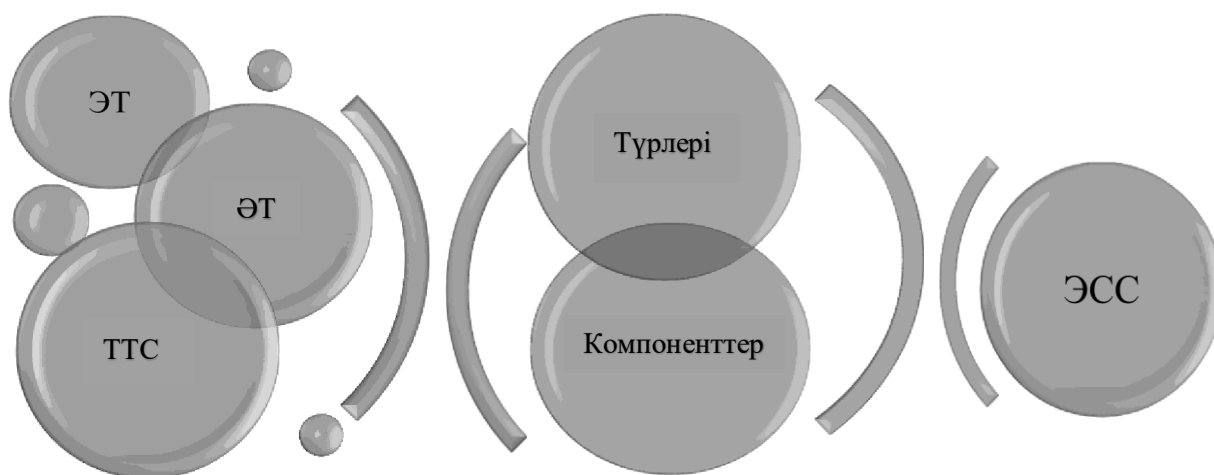
Біздің ойымызша, диалогқа дайындықтың негізі «өзгерістерге, жаңашылдыққа және сонылыққа деген ұмтылысты, белгісіз жолдармен жүруге және күрделі міндеттерді таңдауға дайын болуды, дербестік пен қабылданған шектеулерден асып түсуді» білдіретін жалпыланған жеке қасиет ретінде белгісіздікке толеранттылық болып табылады. Бұл сапа жеке тұлғаның диалогқа, жаңа «басқа біреуді» тануға бағытталғанын білдіреді[3].

Толеранттық позициясын қалыптастыруға кедергі «айқындыққа, барлық нәрседегі тәртіптілікке деген ұмтылысты, ережелер мен қағидаттардың басым рөлі туралы пікірді, дұрыс және бұрыс жолдарды, пікірлер мен құндылықтарды дихотомиялық бөлуді» білдіретін белгісіздікке интолеранттылық болуы мүмкін[4].

Зерттеуде біз этникалық сәйкестік түрі сияқты тұлғалық сипаттаманы толеранттық нұсқаманы қалыптастыру шарттарының бірі ретінде қарастырамыз. Этникалық сәйкестік әлеуметтік сәйкестіктің құрамдас бөлігі ретінде өзгеріп жатқан қоғамдағы жеке тұлғаның әлеуметтік өзін-өзі анықтауын зерттеудің ең өзекті тақырыптарының бірі болып табылады. Жеке қасиеттегі жалпы адамгершілікті көрсетуге мүмкіндік беретін факторларды анықтайтын оның мазмұны мен құрылымының ерекшеліктері – бұл әлеуметтік өзгерістердің адамның өзін-өзі тануына әсерін зерттеуге, оны жүзеге асыру мен маңызданудың барлық мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік беретін саласы болып табылады[5].

Осылайша, жастар арасында толеранттылықты дамыту мәселесін зерттеу маңызды мәнге ие болып отыр, өйткені соңғы жылдары студент жастардың жоғары зиятпен, терең біліммен, кең ой-өріспен, белсенді адамгершілік ұстаныммен, рухани қажеттіліктермен қатар, кейде өзінің ерекшелік сезімін, шамадан тыс өзіне деген сенімділікті, өзінің тәуелсіздігін растауға деген ұмтылысы дамып жатыр. Бұл оларды күйгелектікке, төзбеушілікке, агрессияға, тұлғааралық қақтығыстарға, қоршаған шындықты қабылдамауға әкеледі. Студенттік жас – бұл адамгершілік жетілудің секемшілдік кезеңі ретінде сипатталатын адамның толеранттық сипаттамаларын дамыту мәселесін шешудің ерекше кезеңі, осы кезеңде үйренушінің өзін-өзі тануы мен дүниетанымы, өзін бағалау және өзін елестетуі одан әрі дамиды, қоршаған әлемге барынша назар аударатыны байқалады[6].

Демек, біздің зерттеу жұмысымыздың мәселелік өрісі тұлғаның өзін-өзі тануының құрылымдық компонентімен – этникалық сәйкестікпен байланысты қазіргі заманғы қазақстандық жастардың толеранттылығының даму динамикасымен анықталады (1-суретті қараңыз).

Толеранттылық

Толеранттылықтың
түрлері мен
компоненттері

Этникалық сәйкестік

мұндағы,

ЭТ – этникалық толеранттылық

ТТС – толеранттылық тұлғаның сипаты ретінде

ӘТ – әлеуметтік толеранттылық

ЭСС – этникалық сана-сезім

1 сурет – Көп этностық қоғамда студенттердің толеранттылығын дамытуды зерттеу мәселесінің қойылуы

Біздің зерттеуіміздің жетекші тұжырымдамалары келесілер болып табылады:

«Студенттердің толеранттылығы» – бұл құрмет білдірудің жеке көріністерінің спектрі, студенттердің әлемнің бай мәдениеттерін, Басқаның құндылығын қабылдауы және дұрыс түсінуі, белсенді қарым-қатынаста, тілдесімде, мінез-құлықта, тартысты және мәселелік жағдайларды шешуде көрінетін ізгілік пен эмпатияның көрінісі. Толеранттылық өзін Басқа арқылы түсінуге деген нұсқама ретінде түсініледі. Толерантты нұсқаманы қалыптастырудың шарттары ретінде этникалық сәйкестіктің түрі және жеке тұлғаның негізгі нанымдары сияқты жеке қасиеттер ұсынылады.

«Көп этникалық қоғам» – бұл іскерлік және тұлғааралық байланыстардың рухани бай атмосферасы, оған кіретін субъектілердің ой-өрісін, ойлау стилін және мінез-құлқын анықтайды және олардың ұлттық және жалпыадамзаттық рухани құндылықтармен танысу қажеттілігін, әр түрлі этностардың, мәдениеттердің, діндердің, т.б. өкілі болып табылатын жеке тұлғалардың, топтардың, мәдениеттердің оңды өзара әрекеттесу кеңістігін ынталандырады.

Зерттеу әдістері мен әдістемелері. Қойылған міндеттерді шешу және зерттеу болжамын тексеру үшін келесі әдістер мен әдістемелер қолданылды:

– *теориялық:* толеранттылықты зерттеу мәселесі бойынша сұрақтардың аясын көрсететін ғылыми әдебиеттерді талдау;

– *эмпирикалық деректерді жинау әдістері:* тест әдісі – «Толеранттылық индексі» жедел сауалнамасы.

– зерттеу нәтижелерін сапалы талдау және түсіндіру әдістері;

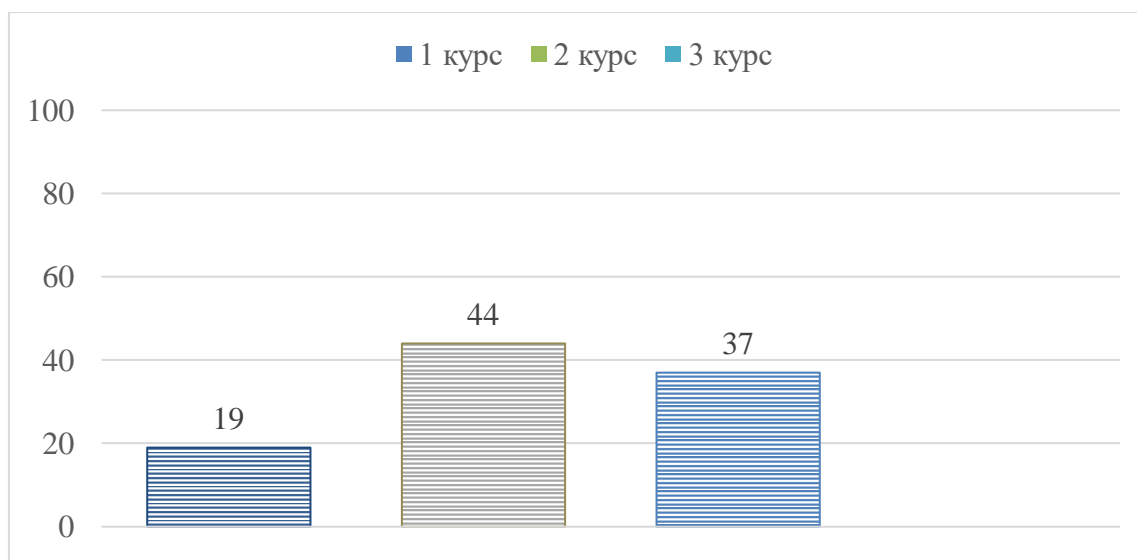
– статистикалық талдау әдістері мен процедуралары – деректерді сандық және сапалық түсіндіру үшін SPSS 23.0 статистикалық пакеті (дескриптивтік статистиканы бағалау, Манн-Уитнидің U-критерийі, корреляциялық талдау).

Студенттік кезең жастық пен ерте кемелдену кезеңін біріктіреді. Жас психологиясы тұрғысынан адам өмірінің әр кезеңі дамудың әлеуметтік жағдайымен, оның жалпы даму векторын анықтайтын міндеттерімен, сондай-ақ жетекші және жас ерекшелік психологиялық жаңадан пайда болған құрылымдарын басқаратын қызмет жүйесімен сипатталады[7].

Зерттеу әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің базасында жүргізілді. Зерттеуге 1-4 курс аралығында 100 студент (39% ұл және 61% қыз бала) қатысты (2-суретті қараңыз).

2-гистограммадан студенттердің 19%-ы бірінші курста, 44%-ы екінші курста және 37%-ы үшінші курста оқитыны белгілі.

Сауалнамаға жауап берушілердің орташа жасы 18,5 жасқа тең (1-кестені қараңыз), ең төменгі жас 17 жас (жалпы іріктеменің 1%), ең жоғарғы жас 20 жас (жалпы іріктеменің 2%).

2 сурет. Студенттерді курс бойынша бөлу %

1 кесте. Іріктеменің жас ерекшеліктері

Сипаттамалы статистикалар				
	N	Минимум	Максимум	Орташа
Жасы	100	17	20	18,5
Сәйкестік N (тізім бойынша)	100			

Сауалнамаға жауап берушілер зерттеуге субъективті өлшемшарттарға – қол жетімділікке, тұрпаттылыққа және тең өкілдікке сәйкес қатысты.

Зерттеу нәтижесі. Көп этникалық қоғамдағы студенттердің толеранттылығын дамытуды зерттеуге бағытталған зерттеу 5 кезеңде жүргізілді.

Бірінші кезеңде зерттеу бағыттары, әдіснамалық аппаратты нақтылау (зерттеудің мақсаттары, міндеттері, нысаны, тақырыбы және болжамдары), іздеу жұмысының стратегиясын таңдау анықталды (3-суретті қараңыз).

3 сурет. Көп этникалық қоғамдағы студенттердің толеранттылығын зерттеудің дайындық кезеңі

Екінші кезеңде тарихи-психологиялық және теориялық-әдіснамалық талдау және зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді жүйелеу жүзеге асырылды. Шетелдік және ресейлік ғалымдардың тұлғаның толеранттылық мәселесіне көзқарастары қарастырылды, қазақстандық авторлардың қолданбалы зерттеулері талданды, толеранттылық түрлері және оның дамуына ықпал ететін факторлар сипатталды (4-суретті қараңыз).

4 сурет. Көп этникалық қоғамдағы студенттердің толеранттылығын зерттеудің теориялық кезеңі

Зерттеудің үшінші кезеңі эмпирикалық сипатта болды. Диагностикалық әдістемелердің батареясын қамтитын эмпирикалық зерттеу бағдарламасы жасалды:

Зерттеуде деректерді жинаудың 4 әдістемесі қолданылды (5-суретті қараңыз):

- «Толеранттылық индексі» жедел сауалнамасы (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Е. Хухлаев, Л.А. Шайгерова)
- Г.Л. Бардиердің «Толеранттылық-интолеранттылық түрлері мен компоненттері» әдістемесі (ТИТМК)
- Этникалық сәйкестік түрлері (Г.У. Солдатова, С.В. Рыжова).

Толеранттылық	Этностық сәйкестік
<ul style="list-style-type: none"> • Этникалық толеранттылық • Әлеуметтік толеранттылық • Толеранттылық тұлғаның сипаты ретінде • Ұрпақаралық толеранттылық • Тұлғааралық толеранттылық • Этносаралық толеранттылық • Мәдениетаралық толеранттылық • Конфессияаралық толеранттылық 	<ul style="list-style-type: none"> • Этнонигилизм • Этникалық бейілсіздік • Норма (этникалық оңды сәйкестік) • Этноэгоизм • Этноизоляциянизм • Этнофанатизм

5 сурет. Диагностикалық тестілеу бірліктері

Әдістемелер төменде оларды тестілеуге қосу тәртібіне сәйкес келтірілген.

1. «Толеранттылық индексі» жедел сауалнамасы (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Е. Хухлаев, Л.А. Шайгерова)

Толеранттылықтың жалпы деңгейін анықтау үшін «Гратис» орталығының психологтар тобы «Толеранттылық индексі» жедел сауалнамасын жасады. Ол осы саладағы отандық және шетелдік тәжірибеге негізделген (Солдатова, Кравцова, Хухлаев, Шайгерова, 2002).

Сауалнаманың ынталандыру материалы қоршаған әлемге және басқа адамдарға деген жалпы қатынасты, сондай-ақ адамның толеранттылығы мен интолеранттылығы көрінетін өзара әрекеттесудің әртүрлі салаларындағы әлеуметтік нұсқамаларды көрсететін пайымдаулардан құралды. Әдістеме белгілі бір әлеуметтік топтарға (азшылықтарға, психикалық ауруы бар адамдарға, кедейлерге) қарым-қатынасты анықтайтын пайымдауларды, коммуникативті нұсқамаларды (қарсыластардың пікірлерін құрметтеу, дауларды сындарлы түрде шешуге және тиімді ынтымақтастыққа дайын болу) қамтиды. Этникалық толеранттылық пен интолеранттылыққа (басқа нәсіл мен этностың адамдарына, өз этностық тобына деген қатынас, мәдени арақашықтықты бағалау) ерекше назар аударылады. Сауалнаманың келесі үш қосалқы шкаласы толеранттылық аспектілерін анықтауға бағытталған:

- этникалық толеранттылық,
- әлеуметтік толеранттылық,
- толеранттылық тұлғаның сипаты ретінде [10].

2. *Г.Л. Бардиердің «Толеранттылық-интолеранттылық түрлері мен компоненттері» әдістемесі (ТИТМК)*

Әдістемені Г.Л. Бардиер әзірледі. ТИТМК аббревиатурасы: толеранттылық пен интолеранттылық түрлері мен компоненттері дегенді білдіреді. Әдістемеде жеті балдық лайкерт шкаласы бойынша бағалау қажет 100 пайымдау бар.

Толеранттылық компоненттерінің шкалалары (тік):

1. Аффектілік компонент толеранттылық құрылымында эмоциялардың, сезімдер мен әсерленушіліктің қаншалықты дәрежеде көрінетінін көрсетеді.

2. Когнитивті компонент жеке тұлғаның түсінуге деген ұмтылысын, басқа пікірге қызығушылықтың көрінісін, сұхбаттасушыға көңіл бөлуін көрсетеді.

3. Конативті компонент өзін байсалды, албырт емес, шыдамды адам ретінде әрекет етуге, өзара әрекеттесуге дайындық ретінде көрінеді.

4. Қажеттілік-мотивациялық компонент басқа адамдарға деген толеранттық қатынастағы тілектерді, ұмтылыстарды, ниеттерді, әлеуметтік қажеттілікті білдіреді.

5. Ісәрекеттік-стильдік компонент толеранттылық деп бағалауға болатын орнықты, тұрақты ісәрекет стилінде көрінеді.

6. Этикалық-нормативтік компонент толеранттылық құрылымына міндетті секілді этикалық норма ретінде енгізілген.

7. Құндылық-бағдарлау компоненті толеранттылықты жеке тұлға үшін басым мәнге ие құндылық ретінде ұсынады.

8. Жекелік-мағыналық компонент толеранттылық феноменінде жеке мағыналарды көрсетеді, жеке тұлға үшін маңызды, жақсы, жақсырақ, қолайлы екенін анықтайды.

9. Сәйкестендіру-топтық компонент адамның толеранттылығы оны өзіне жақын әлеуметтік топтың мүшесі ретінде анықтауға қаншалықты негізделгенін көрсетеді.

10. Сәйкестендіру-жекелік компонент адамның толеранттылығы оның жеке өзін-өзі тануына және толеранттылықтың мүмкін көріну салаларында сәйкестік репертуарының қалыптасу дәрежесіне негізделгендігін көрсетеді [11].

3. *«Этникалық сәйкестік түрлері» әдістемесі (Г.У. Солдатова, С.В. Рыжова).*

Бұл әдістемелік әзірleme этникалық өзіндік сананы және оның этносаралық шиеленістер жағдайындағы өзгеруін анықтауға мүмкіндік береді. Сауалнамада этникалық сәйкестіктің келесі түрлеріне сәйкес келетін алты шкала бар: этнонигилизм, этникалық бейілсіздік, этникалық оңды сәйкестік, этноэгоизм, этноизоляциялизм, этнофанатизм, этнофанатизм [12].

Төртінші кезеңде деректер екі факультеттің студенттерін тестілеу арқылы жинақталды. Тестілеу Google нысандары платформасының көмегімен өткізілді, өйткені барлық университеттер мен оқу орталықтары пандемия кезінде әр түрлі онлайн платформаларда қашықтықтан жұмыс істеді (6-суретті қараңыз).

Бесінші кезеңде тестілеу нәтижесінде алынған мәліметтер жинақталды және зерттелді, құрама кестелер құрылды және деректерді өңдеу стратегиялары жасалды. Жалпы тенденцияны бақылау және нәтижелердің сенімділігі мен дұрыстығын жақсарту үшін барлық іріктемедегі деректер талданды. Сонымен қатар, жалпы және ерекше заңдылықтарды анықтау үшін мәліметтерге корреляциялық талдау жасалды [13]. Математикалық деректерді өңдеу SPSS статистикалық пакетінің 23.0 нұсқасы арқылы жүзеге асырылды.

Талқылау (нәтижелерді талқылау). Студенттердің толеранттылығының жалпы интегративті деңгейі орташа деңгейге сәйкес келеді және студенттер арасындағы толеранттылық және интолеранттылық қасиеттердің жиынтығын көрсетеді. Кейбір әлеуметтік жағдайларда олар өзін төзімділікпен ұстайды, ал басқаларында төзімсіздік танытуы мүмкін. Сауалнамаға жауап берушілердің шамамен 87%-ның жеке деңгейі орташа, ал 11%-ның деңгейі төмен, толеранттылықтың жоғары деңгейі сауалнамаға қатысқан студенттердің 2%-да анықталды. Студенттер әлеуметтік толеранттылық (адамдар арасындағы қарым-қатынастағы құрмет таныту) пен этносаралық толеранттылыққа (басқа этностар өкілдеріне қатысты толеранттылық көрсету) аса мән береді және жеке толеранттылыққа (кешіре білу, басқа көзқарастарды түсіну және тыңдау қабілеті) аз мән береді. Студенттер толеранттылықтың 4 түрі (ұрпақаралық, тұлғааралық, басқарушылық және мәдениаралық толеранттылық) және 5 компоненті (ісәрекеттік-стильдік, сәйкестендіру-топтық, қажеттілік-мотивациялық, аффектілік және құндылық-бағдарлау компоненттері) бойынша жоғары деңгейді көрсетеді [14]. Қалған түрлері мен компоненттері бойынша студенттер орташа көрсеткіштерді көрсетеді. Зерттеу барысында ер және әйел студенттер арасында толеранттылықты дамытуда айырмашылықтар бар деген болжам расталды. Қыздар толеранттылықтың, әлеуметтік толеранттылықтың және толеранттылықтың тұлғаның сипаты ретінде дамуының жоғары деңгейін көрсетеді ($p \leq 0,05$). Ұрпақаралық, гендерлік және басқарушылық толеранттылық қыздарда көбірек дамыған ($p \leq 0,05$); тұлғааралық толеранттылық жігіттерде көбірек дамыған ($p \leq 0,05$). Толеранттылықтың аффектілік және конативті компоненттері қыздарда көбірек дамыған ($p \leq 0,05$). Ісәрекеттік-стильдік және құндылық-бағдарлау компоненттері жігіттерде көбірек дамыған ($p \leq 0,05$). Зерттеу барысында толеранттылықтың әртүрлі типтері мен аспектілері арасында байланыс бар деген гипотеза дәлелденді. Корреляциялық талдау толеранттылықтың аспектілері мен түрлері арасындағы, сондай-ақ толеранттылықтың аспектілері мен компоненттері арасындағы оң қатынастарды анықтады [15].

Қорытынды. Студенттер (76,5%) нормаға сәйкес келетін этникалық оңды сәйкестік бойынша жоғары көрсеткішті көрсетеді және өз халқына деген оң қатынаспен тепе-теңдей басқа халықтарға деген оң қатынасты көрсетеді. «Норма» түрінің кең көрінісі жастарды, бір жағынан, этносаралық қатынастарға дайын, екінші жағынан, өз тобының этномәдени құндылықтарын артық көретінін сипаттайды.

Жігіттер мен қыздар арасында тек бір ғана көрсеткіш – этникалық бейілсіздік бойынша айтарлықтай айырмашылықтар анықталғанын көруге болады ($p \leq 0,05$). Қыздарда жігіттерге қарағанда көбінесе бұл тип кездеседі (студенттердің іріктемесі бойынша 47%-ды құрайды), бұл этностық тиістіліктің белгісіздігі мен этностың маңызсыздығында көрінетін этникалық сәйкестіктің жойылуы тенденцияларымен сипатталады.

Этникалық оңды сәйкестікке ие студенттердің әлеуметтік, этникалық және толеранттылықтың жалпы деңгейі айтарлықтай жоғары. Яғни, олар этносаралық және әлеуметтік қатынастардағы норма деңгейімен, өздерінің және басқа халықтардың тілі мен мәдениетін құрметтеумен, ұлттық айырмашылықтарға, құндылықтар мен өмір

көзқарастарындағы айырмашылықтарға қарамастан кез келген этникалық топтың және кез келген әлеуметтік топтың өкілімен жұмыс істеуге дайын болуымен сипатталады.

Этникалық оңды сәйкестікке ие студенттерде гендерлік, этносаралық, мәдениетаралық және конфессияаралық төзімділік айтарлықтай жоғары. Яғни, олар толеранттылық пен сыйластықтың көрінісінде, толеранттылықтың басқа этностардың, мәдениеттердің, діндердің, жыныстың өкілдеріне қатысты көрінісіндегі нормалар деңгейімен сипатталады[16]. Олар құндылықтар, көзқарастар, дәстүрлер мен мінез-құлық ерекшеліктеріндегі айырмашылықтарға қарамастан байланыс орнатуға дайын.

Этникалық оңды сәйкестікке ие студенттердің түсіну, құндылық бағдары, топтық және жеке нормалар, моральдық-этикалық нормалар деңгейінде толеранттылық нормасы айтарлықтай жоғары. Яғни, олар толеранттылық танытуда, басқа құндылықтарды, этикалық нормаларды түсіну, құрметтеу және қабылдауда, өз тобымен сәйкестендіруде және тұрақты тұлға ұқсастығы нормасының деңгейімен сипатталады. Олар құндылықтар, көзқарастар, дәстүрлер мен мінез-құлық ерекшеліктеріндегі айырмашылықтарға қарамастан байланыс орнатуға дайын.

Зерттеу барысында толеранттылық пен этникалық сәйкестік түрлері арасында өзара байланыс бар деген болжам расталды. Корреляциялық талдау нәтижелері қалыпты этникалық оңды сәйкестік этникалық сәйкестіктің әртүрлі аспектілерімен, түрлерімен және компоненттерімен оң корреляциямен байланысты екенін көрсетеді, бұл олардың дамудағы өзара шарттастығын көрсетеді. Этникалық оңды сәйкестікке ие студенттер әртүрлі әлеуметтік, этникалық және мәдени топтардың өкілдеріне құрметпен қарайды, өзара әрекеттесуге және қарым-қатынасқа ашық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Soldatova G.U. *Tolerantnost: psihologicheskaya ustoichivost i npravstvennyi imperativ // Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti / pod red. G.U. Soldatovoi, L.A. Şaigerovoi. – М.: Smysl, 2008. – S. 5-18.*
2. Mazilov V.A. *Psihologicheskoe soobestvo: problema tolerantnosti. Tolerantnost v sovremennom mire: opyt mejdissiplinarnyh issledovanii: sbornik nauchnyh statei I Mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferensii, 1-2 dekabря 2011 g. – S. 18-21.*
3. Berberjan A.S., Tuchina O.R., Apollonov I.A. *Etnicheskaya identichnost i indeks tolerantnosti v razlichnoi sosiokulturnoi srede // Яroslavskii pedagogicheskii vestnik, № 1, 2019, S. 127-133.*
4. Kornilova T.V. *Novyi oprosnik tolerantnosti-intolerantnosti k neopredelennosti // Psihologicheskii jurnal. – 2010. – 31 t. – № 1. – S. 80.*
5. Myşkina M.S. *Emosionalnyi i kognitivnyi komponenty etnoidentichnosti // Sosialnye яvleniya, № 1, 2020, S. 60-69.*
6. Miklaeva A.V., Rumjanseva P. V. *Sootnoşenie sentralnyh i perifericheskikh komponentov v strukture sosialnoi identichnosti lichnosti // Psihologicheskii jurnal. – 2011. – № 32 (5). – S. 36-45.*
7. Karabanova O.A. *Razvitie vozrastno-psihologicheskogo podhoda v sovremennoi psihologii // Almanah Institutа korrekcionnoi pedagogiki PAO. 2018. № 35. S. 1-13.*
8. Spisyna O.A. *Obsujdenie rezultatov konstatiruego etapa issledovaniya tolerantnosti, kak komponenta lichnostnogo potentsiala buduih psihologov // Kazanskii pedagogicheskii jurnal, № 2 (133), 2019, S. 130-133.*
9. Spisyna O.A. *Osobennosti proyavleniya tolerantnosti u studentov // Psihologiya obrazovaniya: problemy i perspektivy razvitiya / Materialy XI Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferensii; Şadr. gos. ped. un-t. – 2017. – S. 179-183.*
10. *Kompleksnaya bezopasnost obrazovatelnyh uchrejdenii v usloviyah polikulturnogo obestva: metodicheskoe posobie / M-vo obrazovaniya i nauki Resp. Tatarstan, İn-t pedagogiki i psihologii prof. obrazovaniya Rossiiskoi akad. obrazovaniya, Akad. sos. obrazovaniya. – Kazan: Danis: İPP PO PAO. – 59 s..*

11. Pochebut L.G. *Kross-kulturnaja i etniceskaja psihologija: Uchebnoe posobie.* – SPb.: Piter, 2012. – 336 s.
12. Grišina A.V., Zelenov A.A., Lunin S.L. *Diagnostika vlijanja etniceskoi identichnosti na formirovanie etniceskih auto- i geterostereotipov u bejensev i vynuždennyh pereselensev iz regionov lokalnyh voennyh konfliktov i prinimaego naselenija: uchebno-metodicheskoe posobie.* – M.: KREDO, 2016 – 28 s..
13. Šišlannikova L.M. *Primenenie korrelyacionnogo analiza v psihologii // Psihologičeskaja nauka i obrazovanie. 2009. Tom 14. № 1. S. 98-107.*
14. Ungurjanu T.N., Grjibovskii A. M. *Sravnenie treh i bolee nezavismyh grupp s ispolzovaniem neparametricheskogo kriterija Kraskela Uollisa v programme Stata // Ekologija čeloveka, № 6, 2014, S. 55-58.*
15. Nasledov A.D. *Matematicheskie metody psihologičeskogo issledovanija. Analiz i interpretacija dannyh.* – SPb.: Rech, 2012. – 392 s.
16. Klepsova E.. *Psihologija i pedagogika tolerantnosti.* - Izdatelstvo knig Akademicheskii Proekt. 2013-352 s.